

4. POJĘCIE TEMPA I JEGO WYKŁADNIKI LEKSYKALNE

4.1. Jednostki leksykalne z formą wyrazu *tempo*

Rzeczownik *tempo* i ciągi z jego formami gramatycznymi mogą reprezentować jedno- i wielosegmentowe jednostki leksykalne.

Mówiąc o tempie, zawsze myślimy o tempie czegoś (jakiejś czynności lub jakiegoś procesu). Należy zatem wyróżnić jednostkę leksykalną *tempo* otwierającą pozycję syntaktyczną dla rzeczownika w gen. (*tempo*_(gen.)), np. *tempo wzrostu (popytu krajowego)*, *tempo życia*, *tempo pracy*, *tempo hamowania (inflacji)*, *tempo zbrojeń*, *tempo jedzenia*, *tempo rozwoju (nauki)*. W tej pozycji występuje rzeczownik nazywający zmianę. Pojęcie zmiany jest wspólnym komponentem semantycznym pojęć czynności i procesu.

Mówiąc o tempie jakiejś czynności lub jakiegoś procesu, określamy zazwyczaj, jakie to tempo jest, a więc wyznaczamy jego parametry. Jednostka o postaci *tempo*_(gen.) może współwystępować zatem z atrybutem przymiotnikowym, np.: *szybkie / wolne tempo* (czegoś), *średnie / umiarkowane tempo* (czegoś), *pośpieszne tempo* (czegoś), *rekordowe tempo* (czegoś). Obok atrybutu przymiotnikowego może pojawić się określenie będące jego uszczegółowieniem, por. np.: *bardzo szybkie tempo jazdy – 100 km na godzinę*, *niższe tempo wzrostu gospodarczego: 3,4% rocznie (w skali roku)*. Określenie tego typu występuje zawsze w postpozycji względem rzeczownika *tempo* i implikowanego przez ten rzeczownik rzeczownika w genetywie; pojawia się z reguły po znaku interpunkcyjnym.

Można mówić o *szybkim / wolnym tempie* i o *dużej / małej prędkości*. Dewiatcyjne są natomiast połączenia **małe / *duże tempo* i **szybka / *wolna prędkość*.

Jednostka leksykalna *tempo* może stanowić predykat konstytuujący wypowiedzenie imperatywne; np.: *Tempo!* ; *Tempo, tempo!* Pozycja dla określnika jest wówczas zablokowana. W tego typu użyciach jednostka *tempo* reprezentuje

klasę wykrzykników apelatywnych. Nadawca za jej pomocą wykonuje bowiem działania, które mają doprowadzić do zmiany stanu rzeczy w świecie pozajęzykowym, a dokładniej mają spowodować działania adresata, działania zgodne z wolą nadawcy (por. Bogusławski 1974a, Grochowski 1996a). Zdaniem A. Bogusławskiego rozkaznik można uznać „za symboliczną czy magiczną inicjację bezpośredniego nacisku na odbiorcę” (Bogusławski 1974a: 196). Wybór formy rozkaznika przez nadawcę komunikatu wynika z konkretnej motywacji nadawcy, a mianowicie z chęci wpłynięcia na odbiorcę, wywołania w nim określonych skutków (zob. Bogusławski 1974a: 195). Odbiorca, na podstawie wyboru samej formy wypowiedzi, ma uznać, że nadawca chce... (tego a tego). Nadawca nie może być jednak pewien, że odbiorca zastosuje się do treści rozkaznika. Może jedynie zakładać, że nastąpi jakaś czynna reakcja odbiorcy: odbiorca zastosuje się do żądania nadawcy lub zareaguje na nie werbalnie.

Wyrażenie imperatywne *Tempo, tempo!* jest więc konstytuowane semantycznie przez ciąg „chcę spowodować, żeby...”. Mówiąc *Tempo, tempo!* chcemy spowodować, by ktoś zwiększył prędkość wykonywanej czynności, by robił coś szybciej, niż robi, por. też: *Szybciej, szybciej!* Skoro użycie wykrzyknika w funkcji apelatywnej implikuje w o l ę nadawcy, by spowodować nowy stan rzeczy, zainicjować działania odbiorcy komunikatu, za sprzeczne należy uznać zdanie:

(103) *Mówiąc „tempo, tempo”, nie mówię, że chcę przez to spowodować, żebyś robił szybciej to, co robisz.

Należy odróżnić jednostkę leksykalną *w tempie* (ekwiwalent wyrażenia *w szybkim tempie / szybko*) od homonimicznej konstrukcji syntaktycznej – połączenia przyimka *w* z rzeczownikiem *tempo* w loc. Jednostka *w tempie* jest awalencyjna, por.:

(104) *Trudno było w tempie tę wystawę pokazać.*

(105) *Masz to, co było w tempie gdzieś zapisane?*

(106) *Stadion budowany w tempie będzie gotowy na przyjazd prezydenta.*

Analogicznie do jednostki *szybko*, ciąg *w tempie* jest dodawany (jako jednostka autonomiczna) do innej jednostki leksykalnej.

Dystrybucja jednostki *szybko* jest inkluzywna w stosunku do dystrybucji jednostki *w tempie*. Przysłówek *szybko* może określać tempo zarówno czynności, jak i procesu. Może być zatem składnikiem zdań typu ‘ktoś robi coś’ jak i zdań o strukturze ‘coś się dzieje z kimś / czymś’. Wyrażenie *w tempie* przysługiwac może jedynie czynnościom.

W tempie jako konstrukcja otwiera miejsce dla gen. Jest to cecha pochodna od jednostki *tempo* _(gen.), dziedziczona po niej. Por. np.

(107) *Woźny zamiatał chodnik, posuwając się w tempie maszyny, która obok usuwała śnieg z jezdni.*

(108) *Wspaniała symfoniczna wariacja, momentami utrzymana znów w tempie walca.*

(109) *Wśród utworów dominują miniaturki w tempie walca.*

(110) *W tempie walca kręcił się nad moją głową gwiazdny firmament.*

Ciąg w tempie _(gen.) (w tempie «czegoś») otwiera zatem pozycję dla swego uzupełnienia. Może być również rozsunięty przez atrybut przymiotnikowy (por. «jakieś» tempo «czegoś»), por. np.:

(111) *Wiruje wszechświat w **szalonym** tempie walca.*

(112) *Równie ciekawa jest kompozycja „Dansons la Gigue”, napisana do słów francuskiego poety Paula Verlaine’a i utrzymana w tempie **szybkiego** walca.*

Jeśli coś dzieje się w tempie czegoś, to dzieje się z szybkością właściwą jakiejś innej czynności lub taką, jak coś innego, porównywalnego. Mówiąc o tempie walca, mamy na myśli nie prędkość, z jaką tańczy się walca, ale raczej jego wewnętrzny rytm, regularność, powtarzalność pewnych sekwencji dźwięków. W zdaniach (108)–(112) jednostka tempo może być substytuowana przez jednostkę rytm.

Tempo jest również częścią jednostki przysłówkowej na tempo. Według ISJP „Jeśli robimy coś **na tempo**, to robiąc to, śpieszymy się, ponieważ ktoś nas pognagła”. Rzeczownik tempo należy do klasy substytucyjnej zamkniętej. W pozycji po na nie może wystąpić żaden inny element, por.: *ktoś robi coś na szybkość, *ktoś robi coś na prędkość (zob. też 4.4.7).

Forma rzeczownika tempo stanowi ponadto element wielosegmentowej jednostki czasownikowej o kształcie coś nabiera tempa, której użycie może być zilustrowane następującymi przykładami:

(113) *Życie **nabrało** tempa.*

(114) *Polska gospodarka **nabiera** tempa.*

(115) *Akcja **nabiera** tempa, gdy do San Francisco przyjeżdża indiański szaman.*

Jeśli coś *nabiera tempa*, to jest realizowane coraz szybciej, sprawniej.

Ciąg tempo jest podciąganiem jednostki (robić coś) *swoim (własnym) tempem* oraz jej wariantu w *swoim (własnym) tempie*, np.

(116) *Jan żyje **swoim (własnym) tempem** / w **swoim (własnym) tempie**.*

(117) *A może w ogóle nie czekać na tych najslabszych, **jechać swoim (własnym) tempem** / w **swoim (własnym) tempie**.*

(118) *Ćwicz w **swoim (własnym) tempie** / **swoim (własnym) tempem**.*

Jeśli ktoś robi coś *swoim (własnym) tempem / w swoim (własnym) tempie*, to robi to w takim tempie, jakie jest dla niego właściwe, w jakim zazwyczaj coś robi (w jakim zwykł coś robić).

Rzeczownik *tempo* konstytuuje również jednostkę w *zółwim / ślimaczym tempie* // *zółwim/ślimaczym tempem*, por. np.:

(119) *Strome podejście na szczyt pokonywali w zółwim / ślimaczym tempie.*

(120) *Autobus porusza się w zółwim / ślimaczym tempie, korki, korki i jeszcze raz korki.*

(121) *W uzdrowiskach jest coraz większy tłok, gdyż łózek nadal przybywa w zółwim / ślimaczym tempie.*

ISJP definiuje ciąg w *zółwim tempie* w następujący sposób: „Jeśli coś odbywa się w *zółwim tempie*, to odbywa się bardzo powoli”. Słownik podaje również następującą definicję: „*Ślimacze tempo*, ruchy itp. są bardzo wolne”.

Ciąg *tempo* jest komponentem licznych innych frazemów, np.: *mordercze tempo* (‘tak duża szybkość, że wykonywana czynność staje się bardzo męcząca’¹⁷); *ostre tempo* (‘duża szybkość (działania)’); *zastraszające tempo* (‘szybkość tak ogromna, że budząca lęk’); *zawrotne tempo* (‘ogromna szybkość’). Użycie tych jednostek doskonale ilustrują następujące przykłady:

(122) *Przewodnik narzucił mordercze tempo.*

(123) *Nie wytrzymałem tak ostrego tempa marszu.*

(124) *Choroba postępowała w zastraszającym tempie.*

(125) *Wydarzenia potoczyły się w zawrotnym tempie.*

Dla wymienionych jednostek charakterystyczna jest jednostronna rozłączność – przymiotnika z rzeczownikiem. Znaczenie przymiotnika jest motywowane znaczeniem dominującego rzeczownika *tempo*, analogicznie do zależności między częściami frazemu (por. *różowy humor*, *czarna rozpacz*).

Pewną całość stanowi również ciąg o postaci: *tempo życia*, por. np.:

(126) *W mieście tempo życia jest dużo większe niż u nas na wsi.*

4.2. Pojęcie tempa – próba definicji

4.2.1. Tempo jest właściwością procesów i czynności. Można w stosunku do nich postawić, odpowiednio, pytania *W jakim tempie coś się dzieje?*, *W jakim tempie ktoś coś robi?* i udzielić na nie na przykład odpowiedzi: *w szybkim tempie*, *w wolnym tempie*. Możliwe są również odpowiedzi szczegółowe. Np. na pytanie *W jakim tempie jechałeś?* odpowiemy: *Jechałem 50 km na godzinę*.

¹⁷ Wszystkie definicje podanych tu frazemów pochodzą z WSFJP